

UDK 330.342.14
Prethodno priopćenje

dr. sc. Ivan Ferenčak

KLASIČNA POLITIČKA EKONOMIJA I TEORIJA EKSPLOATACIJE

Mada smatrana jednim od relevantnih izvora marksističke političke ekonomije, klasična se ekonomika može suprotstaviti teoriji eksploatacije. Naime, klasično učenje, drži autor, sadrži i doktrinu profita kao primarnog dohotka. Sukladno činjenici da je profit stariji od plaće zaključuje se da je profit, koji postoji u kapitalizmu, nije odbitak od onoga što je izvorno bila plaća. Naprotiv, plaća i svi ostali (eksplicitni) troškovi proizvodnje predstavljaju odbitak od onoga što je prvobitno bio profit. Budući da je plaća kapitalistički fenomen, a kapitalizam etablira plaću kao naknadu za tuđi rad, autor odbacuje optužbe koje kapitalizam terete za eksploataciju.

1. UVOD

Uvriježeno je mišljenje da je klasična politička ekonomija u znatnoj mjeri pridonijela nastanku teorije eksploatacije. Nekoliko je razloga tome. Ponajprije, najvažniji i najpoznatiji jest teorija radne vrijednosti. Uostalom, zbog svoje teorije radne vrijednosti Ricardo je i bio prozivan kao "otac komunizma".¹ Neki će kao "doprinos" klasične ekonomike, u smislu formiranja eksploatacije, navesti i željezni zakon najamnine. Eksponirani predstavnici klasične škole, u svezi s tim jesu Ricardo, Malthus i drugi. I konačno, kada je riječ o pripremi teorijske osnove teorije eksploatacije, valja spomenuti, ponekad zaboravljenu i u drugi plan potisnitu ali ne i manje važnu, tezu da je plaća izvorni, primarni oblik dohotka te da svi ostali dohoci, poput profita, rente itd., predstavljaju odbitak od izvornog, najstarijeg dohotka — plaće.

2. DOKTRINA PRIMARNOG DOHOTKA

Unatoč tome što Adam Smith vremenski ograničava važenje teorije radne vrijednosti, unatoč tome što teoriji radne vrijednosti suprotstavlja teoriju troškova proizvodnje, unatoč tome što se Smithu pripisuje i treća teorija vrijednosti - teorija negativne korisnosti rada, upravo je Smith tvorac onoga što ćemo nazvati doktrinom primarnog dohotka.

"Proizvod rada sačinjava prirodnu nagradu ili plaću za rad. U onom prvobitnom stanju stvari, koje prethodi i aproprijaciji zemlje i akumulaciji kapitala, cjelokupni proizvod rada pripada radniku. Nema ni vlasnika zemlje ni poslodavca da s njim dijele proizvod ... Ali, to prvobitno stanje stvari, u kojem je radnik uživao cjelokupni proizvod svog rada, moglo je trajati samo do prvog uvođenja aproprijacije zemlje i akumulacije kapitala... Čim je zemlja postala privatno vlasništvo, vlasnik zemlje zahtijeva dio gotovo od svakog proizvoda koji radnik može ili proizvesti ili sakupiti na njoj. Njegova renta je prvi odbitak od proizvoda rada koji je uložen u zemlju. Rijetko se događa da se čovjek koji obrađuje zemlju ima čime izdržavati dok ne požanje žetvu. Obično mu se njegovo izdržavanje predumjluje iz kapitala nekog gospodara, zakupnika koji ga zapošljava i koji ne bi

¹ Ovako Ricarda, zbog njegove teorije vrijednosti, naziva Henry Charles Carey.

imao interesa da ga zapošljava kad ne bi s njim dijelio proizvod njegova rada ili kad mu se njegov kapital ne bi s profitom vratio. Taj profit je drugi odbitak od proizvoda rada koji je uložen u zemlju.”²

Smithov dictum, neprijeporno, upućuje na zaključak da u pretkapitalističkoj ekonomiji postoji samo jedan, dakle, izvorni oblik dohotka. To je plaća koja pripada radniku i koja obuhvaća cjelokupni proizvod rada. Tek kapitalizam uvodi druge (sekundarne) oblike dohodaka. Profit i renta su odbici od radnikova proizvoda odnosno njegove plaće - primarnog dohotka.

Gotovo su identični Marxovi stavovi. On, dakle, kao opći legat preuzima teoriju radne vrijednosti ali i Smithovu doktrinu plaće kao primarnog dohotka. Marx, također, posebnu pozornost posvećuje pretkapitalističkom razdoblju. Riječ je o sitnoj robnoj proizvodnji u kojoj je glavna figura dramatis radnik vlasnik ili, možda bolje rečeno, vlasnik koji radi. Kao i Smithov prvobitni radnik i Marxov prvobitni vlasnik realizira puno pravo na vlastiti proizvod. U takvoj je situaciji, poslužimo se Marxovom terminologijom, cjelokupni rad potrebni rad. Drugim riječima, cijena proizvoda predstavlja naknadu (implicite, neokrnjenu plaću) za radnikov rad. Marxovo pretkapitalističko stanje ilustrira naročitim oblikom robnog prometa koji mu pripada. Riječ je o jednostavnom robnom prometu tipa R - N - R. Ovdje nema eksploatacije, nema profita odnosno viška vrijednosti.

Marx će, međutim, ostaviti mogućnost da se taj kompaktni dohodak koji u cijelosti pripada radniku, a koji jest na tragu Smithove plaće, razbije (i prije kapitalizma) na ono što će kasnije postati najamnina (najneophodnija sredstva za izdržavanje) i ono što će se u kapitalizmu ispoljiti kao profit i renta (suvišak iznad najneophodnijih sredstava za život). Proces dezintegracije radnikova dohotka bit će dovršen i potpun tek pojavom kapitalista. Ali, plaća kao prius ostaje. U Smitha sasvim jasno i eksplicitno. U Marxa tek implicitno. Naime, vrijednost proizvoda ili, točnije, novostvorena vrijednost jest puna naknada, plaća za radnikov rad.

U kapitalističkoj ekonomiji stvari, dakle, stoje drugačije.

R - N - R se transformira u kapitalistički robnj promet oblika N - R - N'. Naravno, N' je veće od N budući da N' sadrži, osim predujmljenog kapitala, realizirani višak vrijednosti - profit. Eksploatacija

postoji a sastoji se u tome što se radniku ne isplaćuje vrijednost onoga što je proizveo (potrebni i višak rada) nego tek vrijednost njegove radne snage (potrebni rad).

I Marx i Smith drže da se profit, kao sekundarni tip dohotka, javlja ipak tek u kapitalizmu i to kao odbitak od onoga što je stvorio i što prirodno pripada radniku. Držimo, međutim, da upravo klasična politička ekonomija pruža osnovu za drugačije razmišljanje.

3. KLASIČNA EKONOMIKA VERSUS TEORIJA EKSPLOATACIJE

Mada smatrana relevantnim izvorom teorije eksploatacije klasična se ekonomika može suprotstaviti teoriji eksploatacije. U tom smislu potrebno je, smatramo, ali u duhu, u maniri klasične škole, definirati dvije, po nama, ključne kategorije - plaću i profit.

Plaća je naknada, nagrada za radnikov rad. Plaća nije nikada za proizvod rada. Ili, kako to Lorković³ veli, “dio imovine ili dobara koji se daje u zamjenu za rad, zove se plaća (plata) za rad ili dohodak radnika. Neki posve kratko vele: plaća je cijena rada... Ovdje se izpituje plaća ili naknada, koju dobiva obični radnik za svoj trud i posao u tvornici, na polju, u rudniku itd., dakle je to naknada ili plaća za rad obavljen za drugoga, kojemu je radnik svoju radnu snagu kao u najam dao. Ovako velik dio naroda privreduje što treba za život.”⁴

Profit predstavlja višak primanja realiziranih prodajom proizvoda u odnosu na, u novcu predstavljenih, troškova proizvodnje. “Što preteče, kad se sve ove naknade i troškovi izplate, sačinjava dobitak ili nagradu poduzetnikovu. Dobitak poduzetnikov jest onaj dio prinosa poduzeća, koji ostane poduzetniku, pošto je namirio sve izdatke (troškove) poduzeća.”⁵

Uvažavanje navedenih definicija dovodi nas do zaključka koji i ne moraju biti sasvim iznenađujući. Ukoliko, naime, pretpostavimo da radnik proizvodi i prodaje neki proizvod, dohodak koji prima nema

³ Lorkovića izabramo da na relevantnim kategorijama demonstrira duh klasične političke ekonomije i njezina učenja. Naime, sam Lorković u predgovoru svojih “Počela” naznačuje da je gradivo predao onako kako to čini većina pisaca koji se više ili manje inspiriraju djelom slavnog Francuza Jean Baptiste Saya.

⁴ Lorković, B.: Počela političke ekonomije, Družba “Braća hrvatskog zmaja” i Mate d.o.o., Zagreb 1993., str. 225-226.

⁵ Isto, str. 250.

² Smith, A.: The Wealth of Nations, Random House, Inc., New York, 1937, str. 64-65.

karakter plaće. Prema tome, i Smithov prvobitni radnik i Marxov vlasnik koji radi prodajom proizvoda, ostanimo dosljedni, realizira dohodak koji jest profit. Plaća ne postoji budući da ne postoji mogućnost prodaje rada. Naime, nema kapitalista, osoba koje su voljne kupovati tuđi rad. Prvobitnog radnika, prvobitnog poduzetnika ne opterećuju novčani troškovi tuđeg rada te je stoga njegov dohodak neokrnjeni "višak vrijednosti" ili profit. Trošak rada postoji tek kao implicitni trošak. Međutim, implicitni troškovi pa tako i implicitna plaća jest tek dio normalnog profita. Dakle, tek prodaja rada drugima, ali ne posredstvom proizvoda rada već prodajom njegova funkcioniranja pretvara u plaću u eksplicitni trošak. Do pojave kapitalista, kao što naznačismo, trošak rada ostaje na implicitnoj razini. To znači da je primarni oblik dohotka profit. "Pojava kapitalista ne znači nastanak fenomena profita. Profit postoji prije njihove pojave. Pojava kapitalista uvodi egzistenciju fenomena plaća i novčanih troškova proizvodnje."⁶

Zaključiti valja kako profit nije odbitak od plaće već je plaća odbitak od primarnog dohotka - profita. Složit ćemo se, dakle, s Marxovom tvrdnjom kako u uvjetima sitne robne proizvodnje ne postoji eksploatacija. To, međutim, činimo ne stoga što se slažemo s Marxovim mišljenjem kako eksploatacija ne postoji zato što ne postoji profit, zato što radnik prima "punu", "cijelu" plaću za svoj rad već zato što držimo da primanja prvobitnog radnika ili prvobitnog poduzetnika imaju u cijelosti karakter profita. Marxova novostvorena vrijednost jest profit. Njegovom bismo dezintegracijom dobili ono što nazivamo normalnim i ekonomskim profitom.

Marx će, ponovimo, kapitalizam optužiti za eksploataciju. Radniku se ne isplaćuje vrijednost koju je proizveo budući da kapitalist realizira profit koji predstavlja odbitak od te vrijednosti. S ovakvom se interpretacijom, dakako, ne možemo složiti. Naime, novi, kapitalistički ambijent znači i pojavu novog dohotka - plaće. Sukladno činjenici da profit jest stariji od plaće, sukladno činjenici da profit jest primarni oblik dohotka zaključit ćemo da profit, koji postoji u kapitalizmu, svakako nije odbitak od onoga što je izvorno bila plaća. Naprotiv, plaća i svi ostali (eksplicitni) troškovi proizvodnje predstavljaju odbitak od onoga što je prvobitno bio profit. Budući da je plaća kapitalistički fenomen, budući da

kapitalizam etablira plaću kao naknadu za tuđi rad, budući da tek kapitalizam omogućava i ovaj način (prodaja rada) realiziranja dohotka, odbacit ćemo optužbe koje kapitalizam terete za eksploataciju⁷ i za, s tim u svezi, osiromašivanje, pauperizaciju radničkog stanovništva. Činjenice ali i, primjerice, Hayekov autoritet bit će na našoj strani: "Aktualna povijest odnosa kapitalizma i pojave proletarijata je upravo suprotna od onoga što teorije eksproprijacije masa sugeriraju... Proletarijat kojega kapitalizam, kako se to kaže, stvara nije dio stanovništva koji bi postojao bez njega i kojega kapitalizam degradira; to je dodatno stanovništvo čiji je rast omogućen zapošljavanjem kojega je osigurao kapitalizam."⁸

Bez kapitalizma, bez kapitalista bila bi izgubljena mogućnost efikasne prodaje rada i osiguranje primjerene egzistencije mnogih ljudi.

4. UMJESTO ZAKLJUČKA

Tijekom vremena prvobitni je poduzetnik, zahvaljujući pojavi kapitalizma, dakle, mogućnosti kupovine tuđeg rada, vlastiti rad, u velikoj mjeri, uspio pretvoriti u eksplicitni trošak. Time, međutim, nije u potpunosti izbrisan radni karakter profita. Još će Jean Baptiste Say odvojiti kamatu (nagradu za proizvodnu ulogu kapitala) i poduzetničku dobit - profit de l'entrepreneur (specijalni oblik plaće za poslove nabave i ulaganja kapitala te organiziranja i upravljanja poduzećem.

Radikalna reinterpretacija radnikovog prava na cjelokupni proizvod, a koja je na tragu teze da je profit primarni i izvorni oblik dohotka, ustvrdit će da je prirodno da cjelokupni proizvod, dakako, uz odbitak svih relevantnih eksplicitnih troškova, pripadne onome koji u proces proizvodnje ulaže ne samo potrebiti kapital već i svoj rad (upravljačke, organizatorske naravi) - aktivnom kapitalisti. No, što je s onima (pasivnim, inaktivnim kapitalistima) u kojoj je radni korijen, odnosno radno porijeklo profita sasvim iščezlo. Je li njihov dohodak (renta, dividenda, kamata) rezultat eksploatacije i koga to oni eksploatiraju? Dosadašnji diskurs uputit će na zaključak da ukoliko eksploatacija postoji, onda je to

⁶ Reisman, G.: Classical Economics Versus the Exploitation Theory, The Political Economy of Freedom - Essays in Honor of F. A. Hayek, Philosophia Verlag München, Wien, 1984, str. 212.

⁷ Eksploatacije ne može biti jer plaća predstavlja odbitak od onih primanja koja su prvobitno bila profit. Složit ćemo se, međutim, da "snaga Rodbertusovih i Marxovih suosjećanja s patnjama siromašnih uvijek zaslužuje naše poštovanje." Marshall, A., Načela ekonomike, Centar za kulturnu djelatnost, Zagreb 1987, str. 358.

⁸ Hayek, F.A.: Capitalism and the Historians, University of Chicago Press, Chicago 1954, str. 15f.

eksploatacija rada aktivnih kapitalista. Međutim, ovdje nije riječ o eksploataciji. Naime, već klasična škola uočava da kapitalizam bitno mijenja odnos snaga između čimbenika proizvodnje. Dok u pretkapitalističkom razdoblju rad jest čimbenik najveće specifične težine (otuda i radno porijeklo profita), kapitalizam uvodi trojstvo čimbenika priznajući svakom od čimbenika odgovarajuću proizvodnu ulogu i značenje. Osnova je to teorije granične proizvodnosti.

Naravno, kapitalizam nije idealni sustav. Postoje, dakle, brojne distribucijske nepravilnosti i nepravедnosti, ali one tek radikalnim kritičarima kapitalizma znače i ukazuju na postojanje eksploatacije. Držimo, nadalje, da kapital nije rezultat tuđeg neplaćenog, eksploatiranog rada već je rezultat, između ostalog, vlastitog rada, čekanja, žrtvovanja, snošenja rizika, inovativnosti... Iznimke koje izazivaju opravdano nezadovoljstvo i ljutnju ukazuju na probleme drukčije naravi negoli je to eksploatacija.

LITERATURA

1. *Dragičević, A.*: Potrebni rad i višak rada, Kultura, Zagreb 1957.

2. *Ferenčak, I.*: Teorija eksploatacije i neki argumenti protiv, Ekonomski vjesnik, broj 2, Osijek 1993.

3. *Ferenčak, I.*: Legitimnost nagrađivanja kapitala, Ekonomski vjesnik, broj 1, Osijek 1994.

4. *Hayek, F.A.*: Capitalism and the Historians, University of Chicago Press, 1954.

5. *Lorković, B.*: Počela političke ekonomije, Družba "Braće hrvatskog zmaja" i Mate d.o.o., Zagreb 1993.

6. *Marshall, A.*: Načela ekonomike, Centar za kulturnu djelatnost, Zagreb 1987.

7. *Marx, K.*: Kapital I - III, BIGZ i Prosveta, Beograd 1973.

8. *Reisman, G.*: Classical Economics Versus the Exploitation Theory, The Political Economy of Freedom - Essays in Honor of F. A. Hayek, Philosophia Verlag München, Wien, 1984.

9. *Smith, A.*: The Wealth of Nations, Random House, Inc., New York, 1937.

Ivan Ferenčak, Ph. D.

CLASSICAL POLITICAL ECONOMY AND EXPLOITATION THEORY

Summary

Though considered to be one of the relevant sources of the Marxist political economy, the classical economics is able to oppose the exploitation theory. Namely, the classical theories, thinks the author, contain also the profit doctrine as the primary income.

In accordance with the fact that the profit is older than the salary, the conclusion is that the profit, which is existing in capitalism, is not originally the wage deduction. On the contrary, the wage and all other (explicit) production costs stand for the deduction from what originally was profit. Since the wage is a capitalist phenomenon, since capitalism establishes the wage as the compensation for hired labour, the author refuses to accept the claims which charge capitalism for exploitation.